

⁷ Голос Сарненщини. – 1942. – 26 липня. – С. 2.

⁸ ДАХМО. – Ф.Р-420, оп.1, спр. 5. – Арк. 45

⁹ Там само. – Арк.89.

¹⁰ ДАХМО. – Ф.Р-420, оп.1, спр. 49. – Арк. 30.

¹¹ Там само. – Арк. 60.

¹² Там само. – Арк. 57.

Мельниченко В.М.

Інформаційно-видавниче забезпечення функціонування окупаційної влади на Черкащині у 1941–1944 рр.

Характерною особливістю сучасних досліджень історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. є приведення у відповідність з історичною правдою багатьох аспектів минулої війни, в тому числі пов'язаних з окупаційним режимом. Це надає актуальності такій малодослідженій проблемі воєнного часу як інформаційно-видавниче забезпечення функціонування окупаційної влади.

Розкриття цієї теми дає змогу скласти більш повне уявлення про організацію та функціонування пропагандистського апарату на окупованих німецько-фашистськими загарбниками територіях, здійснення ідеологічного впливу на місцеве населення.

З'ясувати деякі особливості інформаційно-видавничої справи в центральних регіонах України можна на прикладі Черкащини (в адміністративно-територіальних межах сучасної Черкаської області).

Об'єкт даного дослідження — видавнича справа та україномовні часописи, що видавалися на території Черкащини в період окупації, а предмет — сукупність організаційних форм у інформаційно-видавничій сфері і зміст

періодичної преси та друкованої продукції інформаційного спрямування.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з липня 1941 року до березня 1944 року — часу окупації території краю німецько-фашистськими військами.

Щодо стану наукової розробки проблеми, то до цього часу вона обмежується двома розвідками С. І. Кривенка і В. М. Мельниченка¹.

Цим зумовлюється й постановка мети даного дослідження, яка полягає критичному аналізі наявного фактичного матеріалу щодо організації видавничої справи, змісту періодичних видань і друкованої продукції в період фашистської окупації на території Черкащини.

Реалізації цієї мети підпорядковані і дослідницькі завдання, чільне місце серед яких надано висвітленню умов, в яких формувалася інформаційно-видавнича справа як складова окупаційного пропагандистського апарату, аналізу діяльності і змісту україномовних видань та інформаційних матеріалів і їх вплив на духовне життя регіону.

З урахуванням того, що вся територія сучасної області входила до так званого рейхкомісаріату “Україна”, який в свою чергу поділявся на 6 генеральних комісаріатів, а ті — на округи-гебітскомісаріати і райони², право організації видавничої справи, санкціонування виходу і контролю за газетами належало німецькій окупаційній адміністрації. Одночасно з формуванням окупаційних органів влади та допоміжної української адміністрації і поліції фашисти створюють на окупованих територіях систему ідеологічного забезпечення нового порядку, відводячи важливе місце в ній видавничій справі та україномовній пресі. Відомо, що дуже швидко було налагоджено випуск газети “Український хлібороб” у Рівному (а з 1942 року — у Києві). В Києві виходила ще одна центральна газета — “Українське слово”³.

На території Черкащини, окупація якої німецько-фашистськими загарбниками тривала з липня 1941 року по

березень 1944 року⁴, відразу після вступу гітлерівських військ розпочалося відновлення роботи друкарень у містах і районних центрах. Наявне в них обладнання використовувалося для виготовлення інформаційних матеріалів (оголошення, звернення, накази окупаційної та допоміжної адміністрацій тощо), а згодом і для випуску україномовних газет.

У вересні 1941 року у Черкасах (місто було окуповане 22 серпня — *Авт.*) було створене видавництво “Українська думка”, яке підпорядковувалося органу допоміжної української адміністрації — районній управі, очолюваної Шпаківським.

Завідуючий відділом освіти управи у вересні 1941 р. на посаду завідуючого видавництвом призначив А. М. Мартиненка, а на посаду редактора — В. І. Манківського. Ті працівники, що проявили старанність в налагодженні роботи видавництва, були відзначені грошовою премією⁵.

Про нарощування обсягів роботи видавництва свідчить збільшення його штатів, які з 27 працівників у 1941 році⁶ збільшилися до 48 у 1943 році⁷. Видавництво забезпечувало друкованою продукцією місто Черкаси і Черкаський район, а також сусідні Городищенський, Золотоніський, Кам’янський, Канівський, Смілянський та Чигиринський райони.

Крім тиражування інформаційних матеріалів, видавництво, передусім в перші місяці окупації, виготовляло печатки та штампи для новостворених установ, а також підприємств, навчальних закладів, приватних майстерень, релігійних об’єднань. Виконувалися замовлення на виготовлення тек, книг наказів, квитанцій, бланків, шкільних зошитів, посвідчень, окупаційних паспортів (“аусвайсів”), нарукавних пов’язок для української поліції тощо⁸. Серед друкованої продукції видавництва — інструкції та інші документи, що регламентували різні сфери життя на окупованій території: інструкції про ціноутворення та податки, торгівлю на ринках, комунальні правила та платежі, порядок видачі “аусвайсів”,

правила керування велосипедами⁹, пільги українським поліцаям та членам їх родин у випадку поранення або смерті годувальника¹⁰.

Значну частину друкованої продукції черкаського видавництва складали офіційні документи місцевої влади. У оголошенні, видрукуваному для жителів сіл, гебітскомісар Швер закликав: “Про появу кожного **чужого чоловіка** в селі сповіщайте негайно селянський “Шуцманшафт”¹¹.

У наказі Черкаської районної управи та інспектора поліції № 9 від 10 жовтня 1941 року доводилося до жителів Черкас, що “...всім жидам до 12 жовтня 1941 року до 8 годин вечора переселитися з усіх вулиць міста на митницю (район: вулиця Шолом-Алейхема — Пожежний спуск та Куйбишева, був. Старобазарна), а громадянам, які мешкають в цьому районі, до цього часу переселитися у квартири, звільнені жидами або інші вільні квартири. За кожний спалений будинок розстрілу підлягають 100 жидів та 20 комуністів”¹².

Наказ №10 від 25 жовтня 1941 року пропонував “...всім членам і кандидатам комуністичної партії, комсомольцям та жидам в 5 денний термін з дня оголошення цього наказу зареєструватися в черкаській поліції. Всі зазначені особи, які не зареєструються у вказаний термін, будуть заарештовані і посаджені в тюрму”¹³.

Після окупації території Черкащини в ряді районів почали виходити україномовні газети. Так, захопивши 29 липня 1941 року місто Тальне — райцентр Тальнівського району, окупанти укомплектували з місцевих кадрів редакцію, яка вже 7 вересня випустила перший номер газети “Тальнівський тижневик”, що пізніше була перейменована у “Тальнівський вісник” і виходила двічі на тиждень тиражем в 1100 примірників¹⁴. Статус видання визначався як “український часопис міста і села за дозволом шефа м. Тального” і редагувалося відповідальним редактором В. Герліцом¹⁵.

З 27 вересня у Черкасах почала виходити газета “Українська думка” — “орган Черкаської районної управи” (з 1

серпня 1942 року — “газета Черкаського району”). У передовій статті газети зазначалося, що “...минули ті прикрі часи, коли місцева людність ховалася в погребях та підвалах. Тепер настав час братися до роботи. Все, що зруйноване, мусимо відбудувати, полагодити, відновити. Під українським прапором наше місто і наш район повинні стати кращими й заможнішими, ніж були вони під прапором радянським”¹⁶.

Згодом, на початку листопада 1941 року в Золотоноші започатковано випуск газети “Українське слово” — органу Золотоніської окружної управи¹⁷.

В 1942–1943 рр. виходила газета “Золотоніські вісті”, яка мала статус “україномовного часопису Золотоніської області” (головний редактор М. Бондар)¹⁸.

Аналіз газет, що виходили на території Черкащини, показує, що вони не мали певної відомчої підпорядкованості. Газета “Уманський голос” (заступник головного редактора Ю. Римар), наприклад, видавалася як “український часопис міста і села”¹⁹, “Українські новини” (відповідальний редактор О. Мельник) — як “орган Смілянської районної управи”²⁰.

У Звенигородці видавалася газета “Рідне слово” (відповідальний редактор М. Терновий) — як “часопис Звенигородської повітової управи”²¹. Хоча в книзі А. Русначенка “Народ збурений” ця газета подається як часопис районної ОУН²². Крім згадуваних вище, на Черкащині виходили ще газети “Корсунські вісті” (Корсунь) і “Український голос” (Умань).

Привертає увагу те, що окупаційна влада всіляко намагалась підкреслювати національний характер започаткованих нею газет. Однак це виражалось переважно в зовнішніх атрибутах — назвах газет, наявності тризуба, національній фразеології.

Щодо змісту україномовних видань, то він був підпорядкований пропагандистському забезпеченню реалізації планів гітлерівців по утвердженню “нового порядку”, вивезенню до Німеччини трудових і сировинних ресурсів, придушенню будь-якого опору місцевого населення. Газети рясніли

матеріалами, які мали на меті створити враження масової підтримки жителями окупованих територій нацистського рейху і його “вождя Гітлера”.

Вже в перші дні окупації золотоніська газета “Українське слово” за 8 листопада 1941 року від імені товариства “Просвіта” закликала “...в кожному селі створити гуртки художньої самодіяльності, організувати ряд лекцій, бесід, в яких висвітлювати значення історичних подій минулого і сучасного і правильно орієнтувати населення в дусі тих принципів, які проголошено вождем німецького Народу Адольфом Гітлером”²³.

“Тальнівський вісник” від 23 січня 1942 року повідомляв, що нібито “...останнього часу тисячі українців звертаються до німецької військової влади з проханням дозволити їм взяти участь у боротьбі проти більшовиків”²⁴.

Черкаська газета “Українська думка” та інші часописи регіону регулярно публікували повідомлення з штаб-квартири фюрера, його “світово-історичні промови”, чисельні звернення зі Східного та Західного фронтів. Давалися роз’яснення ідей “третього рейху”, підкреслювався величезний культурно-просвітницький вплив німців на життя інших народів.

Альтернативно щодо усталених в радянські часи точок зору висвітлювалися постаті Т. Шевченка, М. Лисенка, І. Мазепи, Б. Хмельницького та і вся історія України. Друкувалися текст пісні “Ще не вмерла Україна”, статті про кобзарство, історію козацтва²⁵.

На сторінках газет велася публікувалися агітаційно-пропагандистські матеріали щодо виїзду української молоді до Німеччини, всіляко вихвалялися умови в яких жили і працювали там українські юнаки і дівчата. “Золотоніські вісті” від 17 січня 1943 року зазначали, що в Німеччині “...жінкам і дівчатам зовсім добре. Деякі вже цілком добре говорять по-німецькому і запевняють, що їм тут дуже подобається”²⁶. Хоча

насправді молодь всіляко уникала відправки на примусові роботи до рейху.

Газета “Українська думка” ще 25 червня 1942 року надрукувала оголошення, в якому попереджалось, що кожен житель віком від 14 до 65 років за неявку на “добровільну” реєстрацію для відправки до Німеччини “...буде оштрафований та відправлений до лагерів”²⁷.

Значна увага приділялась критиці радянського режиму (антирадянський фольклор, свідчення про розкуркулення, голод 1931–1933.)²⁸. Водночас замовчувалися численні факти злочинів окупантів проти місцевого населення і військово-полонених, що мали місце на території Черкащини.

Таким чином, інформаційно-видавнича система, що була створена німецько-фашистськими окупантами на території Черкащини, повністю підпорядкована пропагандистському забезпеченню утвердження “нового порядку” на окупованій території.

Матеріали місцевої преси ґрунтувалися переважно на дезінформації і спрямовувалися на формування позитивної громадської думки щодо окупаційної адміністрації, “третього рейху” тощо. Для підсилення впливу на свідомість населення була вироблена національно спрямована тематика публікацій.

На наш погляд, критичний аналіз преси може бути використаний для більш повного вивчення сторінок історії регіону (насамперед щодо різних питань місцевого життя).

Примітки:

¹ *Кривенко С.І.* Документи фонду “Видавництво “Українська думка”, орган Черкаської районної управи. 1941–1943 рр.” як складова частина джерельної бази з вивчення історії періоду німецько-фашистської окупації Черкащини // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України: Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 83–86; *Мельниченко В.М.* Україномовна преса на території Черкащини в період фашистської окупації // Сторінки

воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України: Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 81–82.

² Історія держави і права України: В 2-х ч. – Х.: Основа, 1996. – Ч. 2. – С. 297.

³ *Кривенко С.І.* Вказ. праця. – С. 83.

⁴ *Мельниченко В.М.* Вказ. праця. – С. 81.

⁵ Державний архів Черкаської області (*дали* – ДАЧО). – Ф.Р- 51, оп. 1, спр. 1. – Арк. 5.

⁶ Там само. – Спр. 2. – Арк. 2–3.

⁷ Там само. – Спр. 3. – Арк. 4.

⁸ Там само. – Спр. 12. – Арк. 12.

⁹ Там само. – Спр. 24. – Арк. 24.

¹⁰ Там само. – Спр. 20. – Арк.46.

¹¹ Там само. – Спр. 33. – Арк. 48.

¹² Там само. – Спр.20. – Арк. 10.

¹³ Там само. – Арк..20.

¹⁴ Там само. – Ф.Р- 2400, оп. 1, спр. 1.– Арк. 102.

¹⁵ Там само. – Арк. 41.

¹⁶ Там само. – Ф.Р- 51, оп. 1, спр. 20. – Арк. 18.

¹⁷ Там само. – Ф.Р- 2421, оп. 1, спр. 2. – Арк. 1.

¹⁸ Там само. – Арк.32.

¹⁹ Там само. – Ф. Р- 2681, оп. 1, спр. 1. – Арк. 97.

²⁰ Там само. – Ф. Р- 2422, оп. 1, спр. 3. – Арк. 10.

²¹ Там само. – Ф. Р- 2414, оп. 1, спр. 2. – Арк.52.

²² *Русначенко А.* Народ збурений. – К., 2002. – С. 60–61.

²³ ДАЧО. – Ф.Р- 2421, оп. 1, спр. 2. – Арк. 1.

²⁴ Там само. – Ф.Р- 2400, оп. 1, спр. 1.– Арк.45.

²⁵ *Кривенко С.І.* Вказ. праця. – С. 85.

²⁶ ДАЧО. – Ф.Р- 2422, оп. 1, спр. 3. – Арк.68.

²⁷ Українська думка. – 1942. – 25 червня // Черкащина в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Збірник документів і матеріалів. – Черкаси, 2000.

²⁸ *Кривенко С.І.* Вказ. праця. – С. 85.